

Jože Krašovec in Irena Avsenik Nabergoj

Skrb za starejše ljudi v civilizacijah starega bližnjega vzhoda – od staroorientalskih kultur do Svetega pisma

POVZETEK

Med civilizacijami in religijami starega Bližnjega vzhoda glede odnosa do starejših, posebej staršev, in sploh do šibkih, izstopa v več pogledih monoteistična religija starega Izraela. Za razliko od politeističnih antičnih civilizacij to vprašanje v starem Izraelu ni v prvi vrsti teološki, ampak antropološki in družbeni problem. Zato je tematika skrbi za starejše in šibke v Svetem pismu Stare in Nove zaveze veliko pogostejša in tudi bolj čustveno obarvana kakor v drugih antičnih civilizacijah. To pomeni, da so svetopisemski pogledi na to tematiko bolj osebno zaznamovani in zato tudi aktualnejši, kakor so pogledi politeističnih kultur in religij. Ker svetopisemskih besedil pod tem vidikom še nihče ni v celoti in sistematično analiziral, ta prispevek prinaša pregled frekventnosti in vsebinske raznolikosti v antičnih politeističnih kulturah in religijah, da bi v nadaljevanju lahko zanesljiveje izvedli analizo vseh relevantnih besedil s to tematiko v Svetem pismu Stare in Nove zaveze tako v njihovih splošnih značilnostih kot tudi v njihovi specifičnosti.

Ključne besede: Mezopotamija, Egipt, Grčija, Izrael, politeizem, monoteizem, odloki, osebne spodbude, antropologija, teologija

AVTORJA

Akademik prof. dr. (multi) Jože Krašovec je doktor bibličnih ved (Biblični inštitut v Rimu), filozofije (Hebrejska univerza v Jeruzalemu), religiologije (Sorbona v Parizu) in teologije (Katoliški inštitut v Parizu). Je redni član slovenske in evropske akademije znanosti in umetnosti in zaslužni profesor Teološke fakultete Univerze v Ljubljani. V letih od 2014 do 2017 je bil podpredsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti za filološke in literarne vede.

Prof. ddr. Irena Avsenik Nabergoj je doktorica slovenistike (Filozofska fakulteta UL) in teologije (Teološka fakulteta UL), redna profesorica in znanstvena svetnica za področje religiologije in religijske antropologije UL, znanstvena svetnica na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, redna profesorica za področje slovenske književnosti na Univerzi v Mariboru in redna profesorica za področje književnosti na Univerzi v Novi Gorici. Je članica Evropske akademije znanosti in umetnosti.

Abstract

Caring for the Elderly in the Civilisations of the Ancient Near East – from Ancient Oriental Cultures to the Bible

Among the civilisations and religions of the Ancient Near East, the monotheistic religion of ancient Israel stands out in several respects in its attitude towards the elderly, especially parents, and the weak in general. Unlike the polytheistic civilisations of antiquity, in ancient Israel this issue is not primarily a theological but an anthropological and social problem. For this reason, the theme of care for the elderly and the weak is much more frequent in the Scriptures of the Old and New Testaments, and also more emotionally tinged, than in other ancient civilisations. This means that the biblical views on this subject are more personal and therefore more relevant than those of polytheistic cultures and religions. Since no one has yet fully and systematically analysed the biblical texts from this point of view, the present paper provides an overview of the frequency and diversity of themes in ancient polytheistic cultures and religions, in order to be able to carry out a more reliable analysis of all the relevant texts on this topic in the Old and New Testament Scriptures, both in their general characteristics and in their specifics.

Key words: Mesopotamia, Egypt, Greece, Israel, polytheism, monotheism, ordinances, personal exhortations, anthropology, theology

AVTHORS

Akademik Prof. Dr. (multi) Jože Krašovec, Ph.D. in Biblical Studies (Biblical Institute, Rome), Philosophy (Hebrew University of Jerusalem), Religious Studies (Sorbonne, Paris) and Theology (Catholic Institute, Paris). He is a full member of the Slovenian and European Academies of Sciences and Arts and Professor Emeritus at the Faculty of Theology, University of Ljubljana. From 2014 to 2017 he was Vice President of the Slovenian Academy of Sciences and Arts for Philological and Literary Sciences.

Prof.DDr. Irena Avsenik Nabergoj holds a PhD in Slovene Studies (Faculty of Arts, UL) and Theology (Faculty of Theology, UL), is a full professor and scientific advisor in the field of Religious Studies and Religious Anthropology at UL, a scientific advisor at the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Arts and Sciences in Ljubljana, a full professor in the field of Slovene Literature at the University of Maribor, and a full professor in the field of Literature at the University of Nova Gorica. She is a member of the European Academy of Sciences and Arts.

1 UVOD

Thomas Falkner in Judith deLuce sta urednika knjige *Old Age in Greek and Latin Literature* (1989), ki raziskuje pomen starosti v grški in latinski poeziji ter dramski literaturi. Knjiga ne obravnava pomena starosti le v povezavi z drugimi besedilnimi in zgodovinskimi vprašanji, temveč tudi kot kulturno in intelektualno stvarnost, kar je osrednjega pomena za razumevanje samih del. Delo obravnava številne avtorje, od Homerja do Aristofana, Sofokla in Evripida, od Horacija do Vergila, Ovidija in drugih. Klasično preučevanje teh besedil je obogateno z različnimi interdisciplinarnimi pogledi, ki izhajajo s področij, kot so antropologija, socialna zgodovina, literarna teorija, psihologija in gerontologija. Prispevki obravnavajo številne in kompleksne upodobitve starosti v klasični literaturi: njihov odnos do družbene in psihološke realnosti starosti, njihovo povezavo z avtorjevim lastnim mestom v človeškem življenjskem toku ter njihovo metaforično in simbolno sposobnost kot pesniških nosilcev družbenih in etičnih vrednot.

Margaret Pelling in Richard M. Smith sta urednika knjige *Life, Death and Elderly: Historical Perspectives* (1991), ki obravnava vedno bolj pereče politike na področju zdravstvene oskrbe in socialnega varstva starejših. Avtorji izpostavljajo, da so številne predpostavke, na katerih te politike temeljijo, zdaj vprašljive. Namen študije je predstaviti zgodovinski pogled na ekonomske, zdravstvene, razredne in spolne odnose med starejšimi, ki so bili doslej deležni razmeroma majhne pozornosti. Položaj starejših je povezan zlasti s temeljnimi vprašanji zdravja, invalidnosti in zdravstvene oskrbe. Ker je pozornost že dlje časa usmerjena v določanje upokojitvene starosti, skupnostno in družinsko oskrbo ter pokojnine, pa tudi v širše razprave o pravicah starejših, je namen tega zbornika zagotoviti zgodovinski kontekst teh vprašanj.

Marten Stol in Sven P. Vleeming sta uredila in izdala knjigo *The Care of the Elderly in the Ancient Near East* (1998), ki prikazuje, kako so se različne kulture starega Bližnjega vzhoda spopadale s problemom oskrbe starejših članov družin in družbe. Ta zbornik je prvo delo, ki se osredotoča na to pomembno družbeno temo, saj združuje prispevke znanstvenikov, ki preučujejo strategije organiziranja oskrbe starejših. Iz pravnih besedil, ki sicer niso zlahka dostopna tujcem, je mogoče pridobiti številne informacije. Dokumenti antičnih civilizacij Mezopotamije in Egipta med drugim vključujejo oblike oporok, dote ali drugih daril, določbe glede posvojitev ter določila za neporočene hčere. Pomembna je vloga »javnega sektorja«, kot so templji ali palače. Zajete so vse civilizacije z bogatim izvirnim gradivom: Egipt, stari Sumer, starobabilonsko in novobabilonsko obdobje v zgodovini Mezopotamije, staroasirske kolonije

v Anatoliji ter Emar. Uvod in zaključek knjige, ki ponujata pomemben okvir za razumevanje vsebine zbornika, je napisal Raymond Westbrook. V uvodu avtor predstavi kontekst in pomen raziskovanja oskrbe starejših v različnih kulturah starega Bližnjega vzhoda, v zaključku pa povzame glavne ugotovitve prispevkov v knjigi in izpostavi pomembnost interdisciplinarnega pristopa pri preučevanju te teme.

Marten Stol v knjigi *Women in the Ancient Near East* (2015) pregledno opisuje vsakdanje življenje žensk v Mezopotamiji od tretjega tisočletja pred Kristusom do začetka helenističnega obdobja. Avtoričino delo predstavlja prvo celostno obravnavo zgodovine žensk na starem Bližnjem vzhodu.

Namen tega članka je, da s predstavitvijo dokumentov starega Bližnjega vzhoda, ki priporočajo ali zahtevajo spoštovanje do staršev, do starejših na splošno in sploh do šibkih članov družine in družbe, ugotovimo podobnosti in razlike med civilizacijami. Raziskali bomo skupne značilnosti in razlike med temi kulturami in religijami, da bi bolje razumeli, kako so se različne družbe lotevale skrbi za starejše in šibke člane družbe. Zanima nas, katere okoliščine, pričakovanja in zahteve so skupne vsem kulturam in religijam starega Bližnjega vzhoda, katere pa so značilne le za posamezne kulture. Le tako lahko onkraj življenjskih in družbenih okoliščin ugotovimo, zakaj je v Svetem pismu skrb za stare, starejše na splošno in sploh za šibke osrednja naloga, ki jo utemeljuje vera v osebnega Boga. Bog Svetega pisma je milostljiv, sočuten, usmiljen in se v Novi zavezi končno razodene kot Bog ljubezni (1 Jn 4,8). Na tej teološki postavki v Svetem pismu Stare in Nove zaveze temelji zapoved spoštovanja in ljubezni do Boga in človeka z veliko boljšo osnovo vrednotenja zapovedi v starem Izraelu, judovstvu in krščanstvu, kakor v drugih, zlasti politeističnih religijah.

2 OKOLIŠČINE IN ZNAČILNOSTI ODREDB O SKRBI ZA STAREJŠE V STAREM BLIŽNJEM VZHODU

Za razumevanje vidikov odredb glede skrbi otrok za starejše starše in sploh za najšibkejše člane družbe v civilizacijah starega Bližnjega vzhoda je pomembno upoštevati splošne družbene, ekonomske in politične okoliščine. V nasprotju z ekonomsko razvitimi državami današnjih zahodnih družb, v antiki najšibkejšim članom družbe ni nudila pomembne podpore država. Breme onemoglih je padlo na ozko sfero družine, vendar skrb za onemogle starše in druge sorodnike ni bila povsem prepuščena dobri volji sorodnikov, ampak je postala del državne zakonodaje: »Družinska podpora nikakor ni bila odpravljena kot pravna dolžnost. Mnoge države s celovitimi sistemi socialne

blaginje še vedno ohranjajo zakone, ki nalagajo pravno obveznost skrbi za starejše posameznikovi družini.« (Westbrook, 1998, str. 4) Rimski pravnik Ulpian v 4. stoletju ugotavlja:

Ali moramo podpirati le naše očete, dedke po očetovi strani, pradedke po očetovi strani in druge moške sorodnike? Ali smo dolžni podpirati tudi naše matere in druge sorodnike po materini liniji? Bolje je reči, da bi moral v vsakem primeru sodnik posredovati, da bi olajšal potrebe nekaterih in nemoč drugih. Ker ta obveznost temelji na pravičnosti in naklonjenosti med krvnim sorodstvom, bi moral sodnik uravnotežiti zahteve vsake vpletene osebe. (D 25.3.5; citira Westbrook, 1998, str. 4)

Ulpianovo načelo se pozneje v skrajšani obliki pojavi v 205. členu Napoleonovega kodeksa, ki je v veljavi tudi v sedanjem francoskem civilnem zakonu: *Otroci so dolžni preživljati očeta in mater ter druge sorodnike, ki so v stiski.* (citira Westbrook, 1998, str. 4). Podobna je odredba v členu 1601 nemškega BGB: *Sorodniki v ravni liniji so dolžni zagotavljati preživljanje drug drugemu.* (citira Westbrook, 1998, 5) Angleški Old Poor Law, ki ga je izdala kraljica Elizabetha I. (1558–1603), v General Statutes, paragraf 1717, dokaj natančno določa obveznosti sorodnikov:

Če kdo postane reven in ne more preživljati sebe in družine ter ima moža ali ženo, očeta ali mater, dedka ali babico, otroke ali vnuke, ki lahko zagotovijo takšno preživljanje, ga zagotovijo oni; če pa tega ne zagotovijo, lahko državni zastopnik, mestni odborniki, mož ali žena ali kateri koli od teh sorodnikov ali skrbnik te revne osebe vloži pritožbo zoper moža ali ženo ali katerega koli od teh sorodnikov, ki lahko zagotovijo preživljanje, na višje sodišče države, v kateri ta revna oseba prebiva, in sicer zoper moža ali ženo ali katerega koli od teh sorodnikov, ki lahko zagotovijo preživljanje. (Westbrook, 1998, str. 6, opomba 6)

Tako prihajamo do ugotovitve, kaj v moderni dobi prinaša prenos bremena vzdrževanja onemoglih staršev na državo:

V prejšnjih obdobjih je bila primarna odgovornost, ki jo je družba naložila otrokom za oskrbo ostarelih staršev, del celovitega družbenega sistema, ki se je bistveno razlikoval od našega. Naš sedanji sistem je sistem, v katerem se je odgovornost posameznika razpršila z obdavčitvijo in prenesla, tako kot marsikaj v sodobnem življenju, na zapleteno mrežo strokovnjakov. (Westbrook, 1998, str. 7)

Pregled pravnih odredb glede dolžnosti otrok do onemoglih staršev nas postavlja pred pomembno vprašanje, ali so pravne odredbe zgolj družbene ali tudi religiozne narave. Očitno je, da v antiki dolžnosti otrok do staršev niso utemeljevali zgolj zaradi skrbi za vzdržnost družbenega reda, ampak tudi kot

moralno dolžnost. Pravne odredbe so temeljile predvsem na moralni dolžnosti, ki izhaja iz naravnih družinskih vezi. Sankcij pa niso v prvi vrsti povezovali z božansko avtoriteto, temveč z avtoriteto države, ki je lahko nekemu, ki ni želel poskrbeti za onemogle sorodnike, tudi zasegla premoženje (Westbrook, 1998, str. 14–15). Westbrook svojo uvodno študijo končuje z ugotovitvijo sintetične narave:

Skrb za ostarele je pogosto skrita razsežnost v zgodovinskih virih, ki starosti ne omenjajo posebej, in nam pomaga razumeti celoten namen starodavnih institucij. Literatura starega Bližnjega vzhoda je bila zagotovo občutljiva na to razlikovanje: na eni strani so vdove, sirote in revni, združeni v ločeno kategorijo. Zanje se zahteva sočutje sosedov in pravičnost vladarjev. Na drugi strani pa so starši in starejši na splošno. Zanje sta ključni besedi »čast« in »spoštovanje«. (Westbrook, 1998, str. 20)

3 ODREDBE O SKRBI ZA STAREJŠE V ANTIČNI MEZOPOTAMIJI

Iz tretjega tisočletja pred Kristusom se je ohranilo nekaj odredb v stari in novejši sumerščini, ki kažejo na visoko raven spoštovanja do starejših ljudi pri Sumerjih. Zlasti starejše žene in matere z otroki so bile deležne določenih olajšav na delovnem mestu. Pomembna oblika podpore ženam so bila darila nevestam ali neporočenim hčeram (Wilke, 1998, str. 23–57). Zelo star sumerski pregovor izjavlja:

Kdor ne podpira žene, kdor ne podpira otroka, je v dvakrat slabšem položaju; melje moko, nima trstja (za spanje?), ni upoštevan med ljudmi. (Stol, 1998, str. 59)

Tako kot Sumerji v 3. tisočletju so stari Babilonci v obdobju od 1900 do 1500 pred Kristusom imeli za samoumevno, da mora mož podpirati svojo ženo in otroke. Ta zavest pa vključuje prepričanje, da morajo otroci skrbeti za svoje ostarele starše. V prologu zakonov Lipit Ištarja se kralj hvali:

*Resnično, v skladu z ... sem poskrbel, da oče **podpira** svoje otroke (in) sem poskrbel, da otroci [**podpirajo** svojega] očeta; poskrbel sem, da oče **stoji** [**ob** svoji]h otrocih (in) poskrbel sem, da otroci **stojijo ob** svojem očetu; v očetovi hiši (in) [v bratovi] hiši sem ... (Lipit-Ishtar, 1969, str. 159)*

V starobabilonskih odredbah o odnosu otrok do staršev najdemo med drugim odredbe o skrbi za redovnice, ki so svoje življenje posvetile duhovnemu poslanstvu. Ko se je hči poročila v neko drugo družino, je njen soprog sprejel dolžnost, da bo skrbel zanjo. Ko pa si je dekle izbralo status neporočene

redovnice (*nuditūm*), je skrb zanjo zahtevala ustrezno jamstvo. Redovnice srečamo v mestih Sipar in Nipur. Njihova vloga je jasno določena:

Te neporočene ženske so imele nalogo, da molijo za blaginjo svojih družin, zato jih ni težko poimenovati »nune«. Vendar pa niso molile ves dan in so večino časa posvetile upravljanju svojih posesti. Te ženske so izhajale iz bogatih družin, imele so hiše, polja, vrtove, sužnje in premičnine. Ena od njihovih težav je bila, kdo bo skrbel zanje v njihovi starosti – in te nune so pogosto dosegle visoko starost. Njihovi očetje in bratje so imeli moralno dolžnost, da jih podpirajo. Te nune so lahko tudi posvojile žensko kot »hčerko« (včasih moškega kot »sina«), ki je obljubil, da to stori. (Stol, 1998, str. 85)

V primerih neporočenih redovnic so imeli njen oče in bratje odgovornost, da svojo sestro (redovnico) oskrbujejo s hrano, oljem in obleko. Če tega niso storili, je ona imela pravico, da je svoje »polje« ali »vrt« dala v najem kakšnemu kmetu po svoji presoji, da jo je podpiral.

V asirskih dokumentih strokovnjaki niso odkrili posebnih pogodbenih predpisov glede skrbi za starejše. Po splošnem običaju so za onemogle starše skrbeli njihovi otroci ali drugi sorodniki (Veenhof, 1998, str. 119–160). Podobno je stanje v obdobju novobabilonskega imperija (626–539 pr. Kr.). Pozorni smo na ugotovitev:

Skoraj z gotovostjo lahko trdimo, da ni bilo posebnega novobabilonskega zakona, ki bi urejal položaj starejših kot takih, prav tako niso znane starostne omejitve za posamezne poklice.

Druga težava je, da osamljeni dokumenti, brez ozadja spisa, ki mu pripadajo, ne omogočajo ustreznega vpogleda v specifično situacijo, ki je privedla do priprave dokumenta. [...]

Splošno znano je, da je bila družina temelj družbe in da so bile posledice staranja in umiranja družinske zadeve. Za nas postanejo vidne le, če je bila vpletena lastnina. Besedila, ki jih bomo uporabili za preučevanje pravnih vidikov oskrbe starejših, nas v resnici obveščajo o poskusih reševanja težav, ki so nastale zaradi dejstva, da so se normalni odnosi porušili. Normalni odnosi niso dokumentirani. (van Driel, 1998, str. 162–163)

Pomembna okoliščina glede zgodovinskih in drugih dokumentov antičnih civilizacij je, da ni obstajal javni interes za urejanje odnosov med ubogimi, pomembni so bili le bogati. »Če ni premoženja, ni dokumentov.« (van Driel 1998, str. 196) Dobri ljudje so vedno verjeli, da je skrb otrok za onemogle starše več kot le moralna dolžnost. Vendar so tragični primeri »bogatih z beraško palico«, ki so jih povzročili trdosrčni otroci, privedli do tega, da so bili bogati

previdni in niso prenašali lastništva nad svojim premoženjem na otroke pred svojo smrtjo. Na ta način so lahko svoje otroke držali pod nadzorom in preprečili, da bi ravnali sebično.

4 ODREDBE O SKRBI ZA STAREJŠE V STARIH EGIPTOVSKIH DOKUMENTIH

Poskus raziskave odnosa do starejših v antičnem Egiptu prinaša prav tako malo uporabnih ugotovitev kot raziskava dolge zgodovine civilizacij v antični Mezopotamiji. Tudi v Egiptu se je v normalnih okoliščinah vse bistveno dogajalo v okviru družine:

Literarna besedila omenjajo skrb za ostarelo mater, vendar presenetljivo molčijo o sinovski dolžnosti do moškega starša – celo modrostna literatura bralca ne navaja, naj skrbi za svojega očeta. Menim, da je razlog za to, da je ta dolžnost ostala popolnoma neomenjena, vsaj deloma v nenaklonjenosti temu, da bi očeta predstavili kot odvisnega, medtem ko lahko mati z veseljem igra vlogo ranljive vdove. Morda je to tudi razlog, zakaj popisni sezname nikoli ne navajajo, da je oče živel pri svojem odraslem sinu, medtem ko se ovdovele matere pogosto pridružijo gospodinjstvom svojih otrok. Dokler je živel, je bil oče obravnavan kot glava družine. (McDowell, 1998, str. 200)

Bogati lastniki nepremičnin ali obrtniških delavnic so z varovanjem svojega imetja vse do smrti šteli sebe pred nepredvidljivostjo lastnih otrok. S tem so imeli tudi možnost, da so s poslednjo voljo bodisi nagradili bodisi kaznovali svoje otroke ali delavce. Slovita oporoka Naunakhte, žene podjetnika Khaemnunna, je lep primer ravnanja po tem načelu:

Kar se mene tiče, sem svobodna ženska iz dežele faraonov. Vzgojila sem teh osem tvojih služabnikov in jim dala vse, kar potrebujejo za življenje. Zdaj poglej, postarala sem se; in poglej, ne skrbijo zame. Tistemu izmed njih, ki je položil svojo roko v mojo, bom dala svoje premoženje; tistemu pa, ki mi ni dal ničesar, ne bom dala ničesar od svojega premoženja. (Citira McDowell, 1998, str. 215–216)

Podobno kot raziskava mezopotamskih kultur tudi raziskave antične egiptovske kulture ne morejo veliko prispevati k razjasnitvi splošnega odnosa do starejših. Andrea McDowell ugotavlja:

Skupna količina dokumentacije o skrbi za starejše je še vedno majhna, odraža pa njen družinski kontekst. Morda je to še ena tema, ki je bila Egipčanom tako znana, da o njej niso čutili potrebe pisati. O najbolj

običajnih značilnostih vsakdanjega življenja pogosto vemo najmanj.
(McDowell, 1998, str. 221)

5 UTEMELJITVE SKRBI ZA STAREJŠE PRI PLATONU IN ARISTOTELU

Skupna ugotovitev študij o načinih skrbi za starejše v antičnih mezopotamskih in egiptovskih civilizacijah je, da je dokumentacije o tej tematiki premalo, da bi lahko prišli do popolne slike odnosov med starši in otroki, do vpogleda v stanje odnosov do ubogih in šibkih in do zanesljive ocene vloge religije ter države na tem področju. V navedenih primerih pogrešamo antropološko in teološko utemeljitev dolžnosti, ki sta značilni za ogromno količino besedil o tej tematiki v Stari in Novi zavezi. Zato smo toliko bolj pozorni na nekaj obsežnih utemeljitev spoštovanja otrok do staršev pri Platonu (428/427–348/347 pr. Kr.) in Aristotelu (384–322 pr. Kr.).

Platon se te tematike loteva v 11. knjigi svojega dela *Zakoni* (11.926e–932d; prevod Kocijančič v Platon 2004, zvezek I, str. 1575–1576), ki je sestavljeno v obliki dialoga. Za izhodišče razprave Platon predlaga, da država za varstvo družinskih članov v posebnih razmerah, kot je smrt nedoraslih otrok in ostarelih staršev, ki potrebujejo nego, določi razsodnike. V polisu naj bodo čuvarji zakonov novi starši sirot. »*Za otroke – sirote bo zdaj prišlo tako rekoč do nekakšnega drugega rojstva*« (11.926d). Svoje stališče glede skrbi za obnemogle starše Platon ponazori s prisposodobno, ki se nanaša na čaščenje bogov:

Nikoli se ne more zgoditi, da bi kdaj komur koli kateri koli bog ali pameten človek svetoval, naj zanemarja starše: pomisliti moramo, kako takšen uvod, ki se nanaša na čaščenje bogov, natančno ustreza čistem in nečistem, ki so jih deležni starši. Glede bogov so pri vseh (ljudeh) postavljeni dvojni starodavni zakoni. Nekatere med bogovi namreč častimo, ker jih vidimo očitno, druge pa vidimo v podobah, saj jim postavljamo svete kipe, in prepričani smo, da so nam tedaj, ko jih častimo, čeprav nimajo duše, oni bogovi z dušo zaradi tega zelo naklonjeni in milostljivi. Nihče, komur v hiši kot zaklad ležijo oče, mati, ali njuna očeta ali materi, obnemogli zaradi starosti, naj nikar ne misli, da ima lahko kdaj kakšen sveti kip zanj večjo veljavo, kot ta svetinja, ki jo ima ob svojem ognjišču v svoji hiši, če jo (njen) lastnik časti res na primeren način in pravilno. (11.930e–931a; prevod Kocijančič v Platon, 2004, str. 1575)

Platon na osnovi prepričanja, da imajo bogovi dušo, genetične povezave med starši in otroki vidi celo v učinkih prekletstva, ki ga izrečejo starši nad otroki. Podobno vidi v molitvi staršev za otroke, ki jih spoštujejo, močnejše učinke kakor v razmerju do drugih ljudi:

Pravimo, da je Ojdip, ko je bil zasramovan, preklel svoja otroka; vsakdo poje o tem, da so bogovi to (prekletstvo) izpolnili in uslišali: in pripovedujemo tudi, da je Amintor, ko se je razburil, preklel Fojniksa, svojega otroka, Tezej Hipolita in tudi nešteti drugi (očetje) neštete (otroke), in na osnovi tega je očitno, da bogovi uslišijo (kletve) staršev nad otroki. Roditelj namreč nad svojimi otroki učinkoviteje izreče prekletstvo kot kdor koli nad kom drugim – in tako je tudi najbolj pravično. No, ne smemo misliti, da ob tem, ko bog po naravi usliši zlasti molitve očeta in matere, ki ju otroci zasramujejo, bogovi ne bodo v enaki meri uslišali tudi molitev staršev, ki so deležni časti in jim je to prineslo veliko veselje, ter zaradi tega vneto molijo za dobrine otrok – in jim ne bodo takšnih (dobrin) dodelili! V nasprotnem primeru bogovi ne bi bili pravični delivci dobrin, kar pa po naših trditvah za bogove nikakor ni primerno.

Razmislimo torej o tem, kar smo rekli malo prej, da ne moremo imeti nobenega svetega kipa, ki bi bil pri bogovih v večjih časteh, kot sta od starosti onemogla oče in ded – ali matere, ki imajo enako moč; ko tem (sorodnikom) kdo izkazuje spoštovanje s častmi, je bog vesel, sicer ne bi uslišal njihovih prošenj. Potemtakem je svetinja naših prednikov nekaj čudovitega, precej čudovitejšega od (svetinj) brez duše. (Svetinje) z dušo namreč vsakokrat molijo skupaj z nami, ko jih častimo, ko pa jih sramotimo, delajo nasprotno. (Tiste brez duše) pa ne delajo niti prvega niti drugega. Kdor zatorej pravilno ravna z očetom, dedom in z vsemi sorodniki, ima v njih svetinjo, ki je bolj od vseh svetih kipov sposobna nakloniti usodo, ljubo bogovom. (11.931b-932a; prevod Kocijančič v Platon, 2004, str. 1575–1576)

V nadaljevanju Platon predlaga:

Vsak pameten človek se potemtakem boji molitev staršev in jih spoštuje, ker ve, da so se pri mnogih in večkrat izpolnile. Ker so te stvari po naravi torej tako urejene, so za dobre ljudi ostareli starši Hermesov dar, če živijo do skrajnih mej življenja, in če starši odidejo mladi, vsi zelo hrepenijo po njih, slabi ljudje pa se jih res zelo bojijo. Zato naj se vsakdo pokorava ravnokar (izrečenim) besedam <logoi> in izkazuje svojim staršem vse časti, ki jim gredo po zakonu! Če pa zaradi javnega mnenja ogluši za takšne uvode (v zakone), naj v podobnih primerih velja naslednji zakon: če kdo v tem polisu za svoje starše skrbi manj, kot se spodobi, in če jih v vsem ne upošteva bolj kot vse svoje sinove, vse svoje potomce in samega sebe ter jim ne izpolnjuje želja, naj ga tisti, ki kaj takšnega trpi, naznani – sam ali po kakšnem slu – trem najstarejšim čuvarjem zakonov in trem ženskam, ki skrbijo za zakonske zveze. Ti naj za zadevo poskrbijo in naj kaznujejo te, ki ravnajo krivično, če so še mladi – to je moški do tridesetega leta – z

udarci in zaporom, za ženske pa naj iste kazni veljajo še deset nadaljnjih let. Če nekateri tudi potem, ko imajo že več od teh let, ne odstopijo od svoje brezbriznosti do staršev, ampak kdo s kom slabo ravna, naj jih postavijo pred sodišče, sestavljeno iz sto in enega prebivalca polisa: iz tistih, ki so med vsemi najstarejši. Kdo je spoznan za krivega, naj zanj sodišče oceni, kaj mora plačati ali pretrpeti, ne da bi jim veljalo za nedopustno izreči kar koli od tega, kar je človek sposoben plačati ali pretrpeti. (11.931e-932c; prevod Kocijančič v Platon, 2004, str. 1576)

Aristotel je svoje pomembne poglede na odnos otrok do staršev zapisal v 9. knjigo svojega dela *Nikomahova etika* (8.2.1165a):

Vsekakor pa je jasno, da ne moremo vsem ljudem izkazovati istega in da tudi očetu ne moremo izkazovati vsega, kakor tudi ne opravljamo vseh daritev samo Zeusu na čast. Zato je treba staršem izkazovati nekaj drugega kot bratom ali tovarišem ali dobrotnikom, se pravi, vsakemu je treba dati to, kar mu gre in pristoji. In izkušnja kaže, da ljudje v resnici tako delajo: na svatbo vabijo sorodnike, kajti s sorodniki jih vežejo družinske vezi in družinski dogodki. Iz istega razloga tudi na pogrebu pričakujejo, da bodo srečali svoje sorodnike.

Naša prva dolžnost je, da pomagamo preživljati svoje starše, ker smo njihovi dolžniki: skrbeti zanje, ki so vzrok našega bitja, je celo lepše kot skrbeti za samega sebe. Staršem je treba izkazovati čast kot bogovom, čeprav ne vsakršno čast. Ne gre, da bi očetu izkazovali isto čast kot materi, ali da bi mu dajali priznanje, ki pripada le velikemu filozofu ali vojskovodju, ampak očetu je treba izkazovati očetovsko, materi materinsko spoštovanje. Prav tako je treba vsakemu starejšemu človeku izkazovati spoštovanje, ki se spodobi njegovim letom, tako da vpričo njega vstanemo, da mu odstopimo boljše mesto pri omizju in podobno. V družbi bratov in tovarišev se je treba vesti sproščeno in z njimi vse deliti. Dalje si je treba prizadevati, da se sorodnikom, pripadnikom istega plemena, sodržavljanom in vsem drugim vedno dodeli to, kar jim gre; delež, ki komu pripada, pa izmerimo po stopnji sorodstva, vrline ali koristnosti. Pri ljudeh, ki so nam enako blizu, je določanje tega deleža lažje, pri ljudeh, ki pripadajo različnim krogom, pa težje. Vendar zaradi teh težav ne smemo opustiti presojanja, ampak moramo, kolikor je v naši moči, ugotoviti razlike. (Prevod Gantar v Aristotel, 2002, str. 275–276)

6 OSEBNA BOŽJA MILOST V SVETEM PISMU REŠUJE NAJŠIBKEJŠE

Pregled dokumentov civilizacij antične Mezopotamije, Egipta, Grčije in Izraela kaže podobnosti in razlike. V civilizacijah Mezopotamije in Egipta je

ohranjenih le malo predpisov glede spoštovanja in skrbi za starše v njihovi starosti in za druge šibke člane družbe. Nastala je tradicija reševanja problemov starosti znotraj družin na temelju osnovnega človeškega čuta, torej na antropološki osnovi. Teoloških utemeljitev in zapovedi na osnovi božanske avtoritete skorajda ne najdemo. Države ne kažejo čuta za uboge in torej ne predpisujejo pravil zakonske narave v zaščito ubogih. Ubogi so torej anonimna množica, ki zajema večino državljanov. Družba kaže interes le za bogate, ki imajo vpliv na sodno in politično oblast.

Primeri iz Platonove in Aristotelove filozofije pa kažejo na pomemben premik v dojemanju vzajemnosti božanske in človeške avtoritete. Pomenljiva je Platonova razlaga, da imajo bogovi dušo. Poglobljene utemeljitve spoštovanja in skrbi za starše pri Platonu in Aristotelu jasno kažejo na senzibilnost antične Grčije za veljavo vrednot spoštovanja do bogov in do ljudi. Vera v učinek posega bogov v usodo ljudi z blagoslovi in prekletstvi glede na njihov odnos do bogov in ljudi dejansko ruši trhle osnove politeizma in vsaj nakazuje obstoj ene vrhovne božanske avtoritete, ki ni le »prvi vzrok« vsega bivajočega, ampak deluje predvsem kot osebno bitje, ki z ontološkimi in moralnimi argumenti zapoveduje in utemeljuje spoštovanje otrok do staršev. Ta zapoved je postala v starem Izraelu tako pomembna, da je prišla v središče desetih zapovedi (Albertz, 1978; Otto, 1995).

To pa razloži, zakaj so zgodnji krščanski filozofi in teologi za svoje utemeljitve enoboštva na osnovi svetopisemskih besedil Stare in Nove zaveze iskali oporo tudi v grški filozofiji, predvsem pri Platonu in Aristotelu. S tem so seveda začeli vnašati v sisteme interpretacije Svetega pisma filozofski idealizem oziroma realizem na račun edinstvene celostne biblične podobe Boga kot osebnega bitja. Filozofski ekskurzi pa vendarle v zgodovini Cerkve niso popačili podobe Boga, ki s svojimi dejanji stvarjenja in posegov v zgodovinske dogodke ter v notranje duhovno stanje posameznikov, kot so preroki, omogoča dialog med Bogom in človekom tako na ravni absolutne avtoritete kot tudi na ravni čustvenega medsebojnega odnosa.

V luči hebrejskega monoteizma nobena avtoriteta ni zgolj človeška, nobena izkušnja zgolj antropološka ali psihološka, ampak velja kot imperativ osebne Božje avtoritete, ki jo podpira čut vesti, zmožnost osebne duhovne izkušnje in vera, ali vsaj slutnja vere v posmrtno življenje. S tem je nastopil čas, ko so Božje zapovedi lahko dobile apodiktično obliko zapovedi z brezpogojno veljavo. Peta Božja zapoved¹ pa hkrati pomenljivo povezuje zapovedi, ki zahtevajo spošto-

¹ V hebrejskem izvirniku je zapoved spoštovanja staršev peta, v krščanski katekizemski tradiciji je četrta; v obeh primerih pa je vezna zapoved med prvim delom zapovedi, ki se nanašajo na odnos do Boga, in drugim delom, ki se nanaša na odnose med ljudmi.

vanje in češčenje Boga, in naslednje zapovedi, ki zahtevajo pravilen odnos do ljudi. Na osnovi teh postavk bo mogoče poglobljeno analizirati vsa mesta, ki v Svetem pismu Stare in Nove zaveze s preroško nujnostjo zahtevajo spoštovanje do staršev, do drugih nemočnih in sploh do šibkih članov človeške družine.

Nenehno povezovanje vere v Božjo moč, vsemogočnost in vrhovno avtoriteto ter v duhovno naravo Boga, ki se najbolj ganljivo razodeva v čustvenem odnosu do najšibkejših članov človeške družine, je razlog, da imamo v Svetem pismu Stare in Nove zaveze neprimerljivo več primerov odrešenjskih Božjih del kakor v kateri koli drugi antični civilizaciji. Za oznako Boga v Svetem pismu Stare in Nove zaveze najdemo okoli 300 atributov, ki jih lahko razdelimo v dve kategoriji: prvič, attribute Božje moči, avtoritete; drugič, attribute osebnih Božjih lastnosti, kot so milost, sočutje, usmiljenje, solidarnost in ljubezen. Prevlada Božjih atributov, ki izražajo osebni Božji odnos do človeka, kaže na edinstvenost razodetja osebnega Boga v Svetem pismu. Prav s sočutjem do šibkih Sveto pismo omogoča zapovedi in prepovedi pravne narave ter osebni, sočuten odnos na najbolj intimni ravni.

7 SKLEP

Vpogled v razvoj civilizacij jasno kaže, da je vprašanje spoštovanja človeka, še posebej vprašanje spoštovanja do staršev in starejših, bolj ali manj povezano z vprašanjem razumevanja narave Božjega bitja in Božje avtoritete. Vse civilizacije človeku priznavajo osebno in duhovno naravo. Že v antiki je bila predstava o bogovih povezana s kozmičnim redom ali nevidno usodo, pred katero so človeška bitja nemočna in pogosto zaznamovana s tragiko. Pojavi animizma so bili nepregledni in nedoločeni, vendar se že v antiki pojavi slutnja, da so bogovi duhovna bitja, dovzetna za človekove molitve, blagoslove in prekletstva.

Razodetje enega samega Boga kot osebnega duhovnega bitja se šele v Svetem pismu Stare zaveze uveljavi kot nosilna značilnost Božjega bitja.

Svetopisemska besedila so tako pridobila nešteto primerov antropomorfizmov, filozofija in teologija pa sta dobili duhovno razsežnost, ki presega abstraktne ideje o Božji nespremenljivosti in jo je bilo mogoče izraziti analogno z večpomenskimi metaforami in simboli, z videnji in celo sanjami. Antropološke modele reševanja medčloveških odnosov so obogatili duhovna izkušnja imperativa vesti, naravni čut človekoljubnosti in pretanjena duhovna izkušnja Božje bližine in miru.

LITERATURA

Albertz Rainer (1978). Hintergrund und Bedeutung des Elterngabots im Dekalog. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 9: 348-374.

- Aristotel (2002). *Nikomahova etika*. Prevedel, uvodno besedo, opombe in terminološki slovarček napisal Kajetan Gantar. Ljubljana: Slovenska matica (Filozofska knjižnica; 38).
- Driel G. van. (1998). Care of the Elderly: the Neo-Babylonian Period. V: Marten Stol in Sven P. Vleeming (ur.), *The Care of the Elderly in the Ancient Near East*. Leiden / Boston / Köln: Brill. 161–198.
- Falkner Thomas in Judith deLuce (1989). *Old Age in Greek and Latin Literature*. Albany, NY: State University of New York Press (SUNY series of Classical Studies).
- Lipit-Ishtar (1969). Lipit-Ishtar Lawcode. Prevod S. N. Kramer. V: James B. Pritchard (ur.), *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*. Third edition with Supplement. Princeton, NJ: Princeton University Press. 159–161.
- McDowell Andrea (1998). Legal Aspects of Care of the Elderly in Egypt to the End of the New Kingdom. V: Marten Stol in Sven P. Vleeming (ur.), *The Care of the Elderly in the Ancient Near East*. Leiden / Boston / Köln: Brill. 199–222.
- Otto Eckart (1995). Biblische Altersversorgung im altorientalischen Rechtstvergleich. *Zeitschrift für altorientalische und biblische Rechtsgeschichte* 1: 83–110.
- Pelling Margaret, Richard M Smith (ur.) (1991). *Life, Death and the Elderly: Historical Perspectives*. London: Routledge.
- Platon (2004). *Zbrana dela*. Zv. 1–2. Prevod in spremna besedila Gorazd Kocijančič. Celje: Mohorjeva družba.
- Stol Marten in Sven P. Vleeming (1998). *The Care of the Elderly in the Ancient Near East*. Leiden / Boston / Köln: Brill.
- Stol Marten (1998). Care of the Elderly in Mesopotamia in the Old Babylonian Period. V: Marten Stol in Sven P. Vleeming (ur.), *The Care of the Elderly in the Ancient Near East*. Leiden / Boston / Köln: Brill. 59–118.
- Stol Marten (2015). *Women in the Ancient Near East*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Veenhof Klaas R (1998). Old Assyrian and Ancient Anatolian Evidence for the Care of the Elderly. V: Marten Stol in Sven P. Vleeming (ur.), *The Care of the Elderly in the Ancient Near East*. Leiden / Boston / Köln: Brill. 119–160.
- Westbrook Raymond (1998). Legal Aspects of Care of the Elderly in the Ancient Near East. Introduction. V: Marten Stol in Sven P. Vleeming (ur.), *The Care of the Elderly in the Ancient Near East*. Leiden / Boston / Köln: Brill. 1–22.
- Westbrook Raymond (1998). Legal Aspects of Care of the Elderly in the Ancient Near East. Conclusion. V: Marten Stol in Sven P. Vleeming (ur.), *The Care of the Elderly in the Ancient Near East*. Leiden / Boston / Köln: Brill. 241–250.
- Wilke Claus (1998). Care of the Elderly in Mesopotamia in the Third Millennium B.C. V: Marten Stol in Sven P. Vleeming (ur.), *The Care of the Elderly in the Ancient Near East*. Leiden / Boston / Köln: Brill. 23–58.

Avtorja:

Akademik prof. dr. Jože Krašovec: joze.krasovec@guest.arnes.si

Prof. dr. Irena Avsenik Nabergoj: irena.avsensik-nabergoj@guest.arnes.si